

MICHEL FOUCAULT

De archeologie van het weten

*Vertaling
Jeanne Holierhoek*

Boom | Amsterdam

Inhoud

I	Inleiding	7
II	De discursieve regulariteiten	29
	1. De eenheden van het discours	31
	2. De discursieve formaties	43
	3. De formatie van de objecten	55
	4. De formatie van de enonciatieve modaliteiten	67
	5. De formatie van de begrippen	75
	6. De formatie van de strategieën	85
	7. Opmerkingen en consequenties	95
III	Het enoncé en het archief	103
	1. Het enoncé definiëren	105
	2. De enonciatieve functie	115
	3. De beschrijving van de enoncés	137
	4. Schaarste, exterioriteit, stapeling	153
	5. Het historisch <i>a priori</i> en het archief	163
IV	De archeologische beschrijving	171
	1. Archeologie en ideeëngeschiedenis	173
	2. Het oorspronkelijke en het reguliere	179
	3. De contradicties	189
	4. De vergelijkende feiten	199
	5. Verandering en transformaties	209
	6. Wetenschap en weten	225
V	Ter afsluiting	249
	Glossarium	267
	Nawoord van de vertaalster	277

I

Inleiding

hebben we de *verplaatsingen en transformaties* van begrippen, waarvoor de analyses van Georges Canguilhem model staan; die analyses tonen dat de geschiedenis van een begrip niet alleen een geschiedenis is van voortgaande verfijning, toenemende rationaliteit en verdere abstractisering, maar ook een geschiedenis van de verschillende velden waarbinnen het begrip zich heeft gevormd en geldigheid heeft verworven, een geschiedenis van de achtereenvolgende manieren waarop het begrip is gehanteerd, van de veelvoudige theoretische kaders waarbinnen het nader is uitgewerkt en tot rijping is gekomen. Van Canguilhem is tevens het onderscheid afkomstig tussen het *microscopische* en het *macroscopische niveau* van de wetenschapsgeschiedenis, niveaus waarop de gebeurtenissen en hun gevolgen zich niet op dezelfde manier verdelen: daardoor hebben een ontdekking, het ontwikkelen van een methode, de successen én de mislukkingen van een individuele wetenschapper, op de twee niveaus niet hetzelfde effect en kunnen ze daar niet op dezelfde manier worden beschreven; op de verschillende niveaus wordt een verschillende geschiedenis verteld. *Steeds weer terugkerende herindelungen* onthullen voor een en dezelfde wetenschap, afhankelijk van de situatie van het moment, verschillende verledens, verschillende aaneenschakelingen, verschillende rangordes van belangrijkheid, verschillende netwerken van determinaties, verschillende teleologieën; historische beschrijvingen ontleen hun ordening dus noodzakelijkerwijs aan de actuele stand van het weten, ze vermeederen zich naarmate het weten verdere veranderingen ondergaat en breken op hun beurt weer onophoudelijk met zichzelf (van dit verschijnsel heeft Michel Serres recentelijk de theorie met betrekking tot de wiskunde geformuleerd). Martial Gueroult analyseerde de *architectonische eenheden* van de systemen als eenheden die niet moeten worden beschreven in termen van culturele invloeden, tradities en continuïteiten, maar in termen van interne coherentie, axioma's, deductieve reeksen, uitwisselbaarheden. Ten slotte zijn de ongetwijfeld grootste discontinuïteiten de breuken die ontstaan vanuit een theoretische transformatiearbeid die 'een wetenschap fundeert door deze los te maken van de ideologie uit haar verleden en dat verleden als ideologisch bloot te leggen'.* En dan is er uiteraard nog de literaire analyse, die zich tegenwoordig poneert als een eenheid en die niet zoekt naar de geest of de gevoeligheid van een bepaalde periode,

* Louis Althusser, *Pour Marx*, p. 168.

niet naar 'groepen', 'scholen', 'generaties' of 'bewegingen', zelfs niet naar de persoon van de auteur in de uitwisselingen die zijn leven en zijn 'schepping' met elkaar hebben verknoopt, maar die zoekt naar de structuur van een oeuvre, een boek, een tekst.

Het grote probleem waarmee zulke historische analyses te maken krijgen – en al te maken hebben – is dus niet meer dat moet worden uitgezocht langs welke wegen de continuïteiten zich konden vestigen, op welke manier een en hetzelfde patroon in stand kon blijven en voor al die uiteenlopende, elkaar opvolgende denkers één enkele horizon kon vormen, welke manier van handelen en welke ondersteuning voortkomen uit het spel van doorgeven, hernemen, vergeten en herhalen, hoe de oorsprong zijn heerschappij kan uitstrekken tot ver voorbij zichzelf, tot aan de nooit gegeven voltooiing – nee, hier is het geen kwestie meer van tradities en sporen, maar van breuken en grenzen; het gaat niet meer om een fundament waarop wordt voortgebouwd, maar om transformaties die als fundering, als nieuwe fundamenteen gelden.

Zo ontvouwt zich een wijd veld van vragen, waarvan sommige al vertrouwd zijn en met behulp waarvan de nieuwe vorm van geschiedeniswetenschap haar eigen theorie probeert uit te werken: hoe de verschillende begrippen te specificeren waarmee het denken over discontinuïteit gestalte kan krijgen (drempel, breuk, kloof, mutatie, transformatie)? Aan de hand van welke criteria moet je de eenheden waarmee je vandoen hebt van elkaar isoleren? Wat is *een* wetenschap? Wat is *een* oeuvre? Wat is *een* theorie? Wat is *een* begrip? Wat is *een* tekst? Hoe een splitsing aan te brengen tussen de niveaus waarop je je kunt positioneren en waarvan elk een eigen maatvoering heeft, waarvan elk vraagt om een eigen analytische aanpak? Wat is het juiste niveau van formalisering? Van interpretatie? Van structurele analyse? Van het toeschrijven van causaliteit?

Samengevat: de geschiedenis van het denken, van de kennis, van filosofie en literatuur, lijkt de breuken te verveelvoudigen en op zoek te zijn naar alle mogelijke staketsels van discontinuïteit, terwijl de geschiedeniswetenschap in de gangbare zin, ofwel de geschiedenis *tout court*, de inkepingen van de gebeurtenissen lijkt weg te werken achter onwankelbare structuren.

Maar laten we ons geen illusie maken over deze kruislingse ontwikkeling. We mogen ons niet laten verleiden door de schijn en ons inbeelden dat sommige historische disciplines van het continue naar het discontinue zijn gegaan, terwijl andere zijn geëvolueerd van het discontinue gewemel naar de grote, onverdeelde eenheden; we moeten ons niet inbeelden dat er in de analyse van politiek, instituties en economie een steeds grotere gevoeligheid voor veelomvattende determinaties is ontstaan, terwijl er bij het analyseren van de ideeën en van het weten steeds meer aandacht is gekomen voor het spel van de verschillen; er is geen aanleiding om te denken dat deze twee grote beschrijvingsvormen elkaar hebben gekruist zonder elkaar te herkennen.

In beide gevallen waren er dezelfde problemen, die echter aan de oppervlakte tegengestelde effecten hadden. Die problemen kunnen kort en bondig worden samengevat: het *document* staat ter discussie. Geen misverstand: het is evident dat men, sinds de geschiedeniswetenschap bestaat, documenten heeft benut, ze heeft bestudeerd en zich er vragen over heeft gesteld; niet alleen heeft men zich afgevraagd wat ze wilden zeggen, maar ook of ze wel de waarheid spraken en waar hun waarheidspretentie op was gebaseerd, of ze oprecht waren of niet, goed geïnformeerd of onwetend, authentiek of onwaarachtig. Maar al die vragen en die hele lading aan kritische onrust richtten zich op eenzelfde doel: een reconstructie van het verleden waaruit ze afkomstig waren en dat alweer lang vervlogen was, en dit op basis van wat de documenten – soms met een half woord – te zeggen hadden; steevast werd het document behandeld als de taaluiting van een stem die inmiddels niet meer sprak – als een spoor daarvan, vaag maar gelukkig te ontcijferen.

Alweer geruime tijd geleden diende zich echter een verschuiving aan, die ongetwijfeld nog niet is voltooid en waardoor de geschiedeniswetenschap anders tegenover het document is komen te staan; ze beschouwt het inmiddels niet meer als haar primaire taak om het document te interpreteren, om te bepalen of het de waarheid spreekt en wat voor expressieve waarde het heeft, maar om het van binnenuit te bestuderen en te analyseren: de geschiedeniswetenschap deelt het document in en bakent het af, rangschikt en ordent, splitst in niveaus, stelt reeksen op, brengt een onderscheid aan tussen wat wel en wat niet relevant is, markeert elementen, definieert eenheden, beschrijft relaties. Voor de geschiedeniswetenschap is het document dus niet langer het inerte materiaal met behulp waarvan ze probeert te reconstrueren wat mensen

hebben gedaan en gezegd, probeert tot een reconstructie te komen van wat voorbij is en waarvan alleen nog een spoor is gebleven: binnen het documentaire weefsel zelf probeert ze eenheden, gehelen, reeksen en relaties vast te stellen. Ze komt los van het beeld waarin ze lange tijd behagen kon scheppen en dat haar een antropologische rechtvaardiging verleende: het beeld van een eeuwenoud collectief geheugen, dat ligt opgeslagen in materiële documenten en dat haar herinneringen kan opfrissen; de geschiedeniswetenschap geldt op dit moment als het bewerken en inzetten van documentenmateriaal (boeken, teksten, verslagen, registers, akten, gebouwen, instituten, reglementen, technieken, objecten, gewoonten, enzovoort) dat in elke samenleving altijd en overal spontane dan wel georganiseerde vormen van remanentie, van blijvende herinnering dus, aanlevert. Het document is niet het probate instrument van een geschiedeniswetenschap die op zichzelf en met het volste recht kan fungeren als *geheugen*; de geschiedeniswetenschap is voor een samenleving een bepaalde manier om status en uitwerking te geven aan een veelheid van documenten waarvan die samenleving geen afstand doet.

Kort samengevat: in haar traditionele vorm was de geschiedenis erop uit de *monumenten* uit het verleden te *memoriseren*, ze om te vormen tot *documenten* en een stem te geven aan die sporen, die vaak op zichzelf niet verbaal zijn, of die in het verborgene iets anders zeggen dan ze in het openbaar uitdragen; tegenwoordig geldt de geschiedenis als een wetenschap die *documenten* omvormt tot *monumenten* en die, waar men voorheen sporen ontcijferde die mensen hadden achtergelaten om erin te ontdekken wat voor mensen het toen waren geweest, nu een grote hoeveelheid elementen van elkaar onderscheidt en van elkaar afzondert, ze groepeerst, ze markeert, met elkaar in relatie brengt en er gehelen van maakt. Er was een tijd waarin de archeologie, als discipline van de zwijgende monumenten, van de levenloze sporen, van objecten zonder context en van door het verleden achtergelaten voorwerpen, de neiging had geschiedenis te worden en alleen betekenis kreeg als er een geschiedkundig discours over werd geconstrueerd; spelend met woorden zouden we kunnen zeggen dat de huidige geschiedenis juist weer de neiging heeft archeologie te worden – een intrinsieke beschrijving te geven van het monument.

Dit heeft meerdere consequenties. Om te beginnen zijn er de reeds gesignaleerde oppervlakte-effecten: enerzijds de toename van het aan-